

ІЛЮСТРАТИВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Brown D. The Da Vinci Code [Electronic resource] / D. Brown. – New York : Orion Publishing Co, CDB, 2006. – Access mode : <http://www.onread.com/book/The-DaVinci-Code-191003/>.
2. Fielding H. Bridget Jones's Diary [Electronic resource] / H. Fielding. – MacMillan Publishers Ltd, 1996. – Access mode : <http://www.onread.com/book/Bridget-Jones-Diary-191058/>.
3. Lessing D. The Golden Notebook [Electronic resource] / D. Lessing. – Penguin Books, 1962. – Access mode : <http://thegoldennotebook.org/>.
4. Meyer S. The Host [Electronic resource] / S.Meyer. – Little, Brown and Company, The USA, 2008. – Access mode : <http://www.onread.com/fbreader/191135>.
5. Stross Ch. Accelerando [Electronic resource] / Ch. Stross. – Ace Books, New York, 2005. – Access mode : <http://www.manybooks.net/titles/strosscother05accelerando-txt.html>.

*Надія Єсипенко
(Чернівці)*

ПРИНЦИПИ СТРУКТУРУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ І ТЕКСТОВА РЕАЛІЗАЦІЯ ЙОГО КОМПОНЕНТІВ

Анотація. Розглядається проблема структурування культурного концепту, що актуалізується в тканині художнього твору. Визначається асоціативно-вербальна складова концепту та відстежуються асоціативні зв'язки між лексемою-іменем концепту та словами-консоціатами в текстовому просторі. Використання лінгвоквантитативної методики забезпечило отримання релевантних об'єктивних даних про текстову реалізацію концепту.

Ключові слова: *культурний концепт, структура концепту, асоціативний аналіз, слова-консоціати.*

Аннотация. Рассматривается проблема структурирования культурного концепта, который актуализируется в художественном произведении. Определяется ассоциативно-вербальная составляющая концепта и отслеживаются ассоциативные связи между лексемой-именем концепта и словами-консоциатами в текс-

товом просторанстве. Использование лингвостатистической методики обеспечило получение релевантных объективных данных о текстовой реализации концепта.

Ключевые слова: культурный концепт, структура концепта, ассоциативный анализ, слова-консоциаты.

Abstract. The article deals with the problem of cultural concept structure, which is embodied in the text of fiction. The associative-verbal component of the concept has been studied and the associative connections between the nominative lexeme and the adjoining words in the text have been traced. The implication of linguo-quantitative methodology ensured the obtained objective data of the textual realization of the concept under study.

Key words: cultural concept, concept structure, associative analysis, adjoining words.

Важливим об'єктивним показником актуальності тієї чи іншої лінгвістичної проблеми є кількість теоретичних, практичних і експериментальних розвідок, а питанню культурного концепту присвячено чимало праць лінгвістів, культурологів, когнітивістів, психологів (А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Карасик, В. Красних, М. Цветкова, А. Залевська). Незважаючи на великий доробок науковців, структура культурного концепту залишається не цілком вивченою цариною лінгвістичних досліджень. Предметом дослідження обираємо культурний концепт „джентльменство”, а матеріалом слугують англomовні твори XVIII століття. У запропонованому дослідженні ми спробували висвітлити закономірності сполучуваності імені концепту з текстовими консociатами, посплугуючись низкою статистичних прийомів, розроблених провідними науковцями вітчизняної та іноземної квантитативної лінгвістики (В. С. Перебийніс, Р. С. Фрумкіною, Ю. Тулдавою, В. В. Левицьким та ін.), і на основі даних текстової реалізації концепту та словникових тлумачень лексеми, обраної нами за ім'я концепту, визначити структуру культурного концепту „джентльменство”, що і становить мету дослідження. Використання статистичних методик дозволить нам відійти від логіко-інтуїтивного опису концепту, адже аналіз лише словникових дефініцій чи нерекурентного вживання концепту в обмеженому контексті, що пропонують різноманітні корпуси мов (Cobuild Bank of English, Национальний корпус русского языка та ін.), здатний розкрити лише деякі аспекти того, що складає суть і специфіку концепту. Досяг-

нення поставленої мети вимагає виконання кількох завдань: визначити структурні елементи концепту; виявити фактичну актуалізацію концепту в творі; отримати кількісні дані вживання імені концепту та супровідних до нього слів; провести статистичні аналізи. Методи дослідження ґрунтуються на поєднанні концептуального та лінгвоквантитативного аналізів.

Концепт як багатовимірне ментально-вербальне утворення включає в себе як мінімум три складові компоненти: поняттєвий, образний і тілесно-знаковий [7, с.18], або образний, поняттєвий (образно-перцептивний) і ціннісний [4, с.62]. Погоджуємося з таким розумінням структури концепту, але вважаємо, що ціннісна складова не піддається статистичним підрахункам, тому, крім поняттєвої й образної, ми звернемо свою увагу на асоціативно-вербальну, тобто знакову сторону концепту. При цьому усвідомлюємо, що поняттєва сторона концепту відкрита для вивчення через значення мовних одиниць, що репрезентують концепт, в їх словникових дефініціях. Образна складова концепту ширша й багатогранніша, ніж поняттєва, зафіксована в словниках, до того ж вона особистісно забарвлена й емоційно-оцінно переживається на рівні авторського усвідомлення. Асоціативно-вербальний компонент концепту, що виявляється в художньому тексті, входить у культуру суспільства і в культуру індивіда. Такий антропоцентричний підхід до розуміння структури концепту висвітлює як універсальну, загальнолюдську основу концепту, так і своєрідні мовні й культурні лакуни, адже до роботи зі словниковими дефініціями додається аналіз тексту, що дозволяє детальніше вивчити експікування концепту, виявити ті ознаки і зв'язки його структурних компонентів, що непомітні без комплексного аналізу.

Перш ніж перейти до розгляду фактичної реалізації культурного концепту „джентльменство” в художніх творах, зупинимось на визначенні його поняттєвої складової. Поняттєва складова концепту визначається в нашому дослідженні за значенням лексеми імені концепту „gentleman” у тлумачних словниках. Зазвичай лексичне значення є сукупністю семантичних ознак, що стосуються опису названих словом сутностей (класу сутностей). Дефініційний аналіз і відповідна кількісна й когнітивна інтерпретація семантичних ознак дозволяють виділити нижченаведені значеннєві елементи, що утворюють поняттєвий зміст концепту

„джентльменство”. Семи групуються за принципом спільної денотативної віднесеності, що сигналізує про належність їх до одного значення: I. Знатне, благородне походження (людина дворянського чи благородного походження; людина дворянського походження, яка має право мати власний герб і рангом вища за йомена; людина, яка поєднує в собі дворянське походження чи високий соціальний клас з галантними (лицарськими) якостями); II. Високий соціальний стан (людина високого соціального класу; людина з сім’ї високого соціального класу; людина, яка належить до землевласників); III. Ввічливість, гарні манери, культура спілкування (людина, яка ставиться до інших ввічливо; добре вихована, люб’язна, високоосвічена людина); IV. Участь у державницьких справах (людина, що є членом законодавчого органу; служитель королеві, королю чи іншій королівській особі, який є сам високого роду або соціального рангу); V. Фінансова стабільність і матеріальна забезпеченість (людина з високими статками, які дозволяють їй не працювати (особливо фізично); людина, професія якої не передбачає фізичної праці); VI. Ввічливе звертання до чоловіків; згадка про чоловіка; VII. Лакей; прислужник; VIII. Ампатор гри в крикет; IX. Грізний і небезпечний супротивник. Наступні етапи дослідження виявлять, які з зазначених у словниках сем складають поняттєву основу втіленого в художньому тексті концепту „джентльменство”.

Для визначення асоціативно-вербального й образного компонентів досліджуваного концепту необхідно звернутися до його актуалізації в художніх текстах, особливу увагу приділяючи сполучуваності імені концепту. Виявлення випадків сполучуваності концепту з повнозначними лексемами (іменниками, дієсловами та прикметниками) є допоміжним засобом розкриття образів і асоціативних зв’язків, що існують між поняттями, вираженими супровідними словами й самим іменем концепту, а отже, – об’єктивним способом у когнітивних дослідженнях лексики, коли необхідно підтвердити ймовірну лінію семантичного розвитку концепту чи встановити ланки семантичної структури вербалізованого концепту. При цьому важливо підкреслити, що, по-перше, слід розмежовувати слова-консоціати, які перебувають у безпосередній близькості від досліджуваного слова (наприклад, в одній синтагмі), і ті, що вживаються на певній відстані у тексті, бо, як

зазначає А.Я.Шайкевич, чим ближче слова в тесті одне до одного, то тісніше вони зв'язані за смыслом [11, с.15]. Тому в нашому дослідженні аналіз слів-супровідників проводиться у два етапи: 1) аналіз найближче розміщених у тексті слів – у межах речення, де вжите ім'я концепту; 2) аналіз більш дистантно вживаних слів (речення, що передує центральному реченню з іменем концепту, і речення, що йде за ним). Така селективність речень дозволяє охопити мінімальну ситуацію вживання концепту, але вона достатня для проведення достовірної вибірки для статистичних обчислень. По-друге, експлікація концепту повинна базуватися на квантитативних критеріях: можна говорити про асоціативний зв'язок слова чи поняття тільки в тому випадку, коли спостерігається повторюваність (виражена частотою вживання) тих чи інших слів-супровідників. На обраному нами шляху побудови структури текстового культурного концепту діє цілий комплекс методів для дослідження асоціативно-вербального й образного структурних елементів.

Асоціативно-вербальна складова концепту „джентльменство” виявляється, перш за все, на основі реалізації в художніх творах лексеми „gentleman” та слів-консоціатів у заздалегідь обумовленому текстовому просторі (суцільна вибірка з творів англomовної літератури XVIII ст.: 599 вживань лексеми „gentleman”, 4927 дієслів, 4704 іменники, 2128 прикметників. Кількісні дані про фактичне вживання номінативної лексеми концепту і слів-консоціатів не тільки стосується формально-структурного характеру опису концепту „джентльменство”, а й розкриває його асоціативно-раціоналістичну репрезентацію.

Для виявлення асоціативних зв'язків між лексемою „gentleman” і консоціатами користуємося статистичною формулою вирахування комбінативної незалежної змінної (P), яка ґрунтується на даних частоти вживання дібраних лексем (Г. Альтманн [12]). Чим менший показник P, тим сильніший є асоціативний зв'язок між двома лексемами. Пропонуємо проаналізувати отримані результати асоціативних зв'язків „gentleman” з іменниками-консоціатами.

Як видно з таблиці 1, виявлені асоціативні іменники репрезентують окремі образно-перцептивні ознаки, що в авторській свідомості асоціюються з джентльменом. Можливість об'єднати асоціативні іменники за тематичною спільністю дає нам асоціа-

тивно-тематичні групи, що виражають цілісні асоціативно-вербальні компоненти структури концепту, об'єктивованого в художніх творах: благородне походження (*fashion, birth, name*); матеріальне благополуччя (*fortune*); атрибути джентльменства (*bravery, talent, man of honour*); час (*time, afternoon*); подорожі (*traveller, post-chaise, board (of a ship), town, neighbourhood*); зовнішність (*body, coat*); розваги / вільготне життя (*dance, dinner*); професійна / ділова сфера (*profession, matter, subject*); емоції (*suspicion, terror*); коло оточення джентльмена (*son, lady*).

Таблиця 1

Іменники з показником асоціативного зв'язку

Іменник	Показник ймовірної асоціації	Іменник	Показник ймовірної асоціації	Іменник	Показник ймовірної асоціації
time	0,000271	son	0,018076	talent	0,036929
town	0,003926	afternoon	0,036929	fortune	0,044987
name	0,01209	birth	0,036929	man of honour	0,044987
board	0,012274	bravery	0,036929	body	0,045067
fashion	0,012274	coat	0,036929	dinner	0,045067
post-chaise	0,012274	dance	0,036929	profession	0,045067
subject	0,012274	matter	0,036929	suspicion	0,045067
traveller	0,012274	neighbourhood	0,036929	terror	0,045067
lady	1,9E-05				

Зауважимо, поділ слів з асоціативним зв'язком вживання на асоціативно-тематичні групи та групування супровідних іменників, дієслів і прикметників у лексико-семантичні класи, про що піде мова далі, становили у низці випадків труднощі через об'ємний смисловий зміст лексеми чи її багатозначність. Тоді ми керувалися контекстуальним значенням слова і діяли за принципом узагальнення.

Зупинимося на детальнішому аналізі кількох асоціативно-вербальних компонентів структури концепту „джентльменство”. Найбільш промовистим є асоціативний зв'язок між лексемами

„gentleman” і „man of honour”: „... I could not find it in my heart to refuse him, and replied, that I would, with pleasure, wait upon the **gentleman**. „Sir,” resumed the bearer, „you are a *man of honour*, every inch of you, and I am your most obedient, most obsequious, and most bumble servant” (R. Tylor „Algerine Captive”). Як бачимо, у свідомості авторів XVIII століття „людина честі” і „джентльмен” є взаємодовнюючими образами, а основною асоціативною ознакою джентльменства виступає „честь”. Честь для джентльмена XVIII століття проявлялася у двох випадках: честю наділений той, хто користується повагою, визнанням, славою; честь є характерною рисою людини, незалежною від ставлення до неї оточуючих, яка і дає людині право на повагу.

Для джентльмена XVIII століття актуальними залишаються подорожі, мандри, пригоди, що дещо перегукуються з часами лицарів, коли добре ім'я завойовувалося благородними вчинками в тривалих походах. Джентльмен, як послідовник лицаря, людина цікава, авантюрна, сміливо рушає в дорогу: „But as it was always my fate to choose for the worse, so I did here; for having money in my pocket and good clothes upon my back, I would always go on *board* in the habit of a **gentleman**; and so I neither had any business in the ship, nor learned to do any” (D. Defoe „Robinson Crusoe”).

Ще одна тематична група, що асоціюється з джентльменством на цьому часовому зрізі, – це „розваги / вільготне життя”. Комбінаторика лексеми *gentleman* зі словами цієї групи свідчить про певний стиль життя джентльмена, що гарантують йому благородне походження й матеріальні статки: „The Count was highly delighted with the happiness he witnessed, to which his bounty had largely contributed, and the Lady Blanche joined the *dance* with a young **gentleman** of her father's party” (A. Radcliffe „The Mysteries of Udolpho”).

Перейдемо до розгляду образного компонента структури концепту „джентльменство”. Вибірка слів-консоціатів до лексеми „gentleman” розкрила різноплановість мовних засобів, що використовуються авторами для інкорпорування концепту „джентльменство” в художній текст. Різноплановість виражається як парадигмою значень лексем, так і їх належністю до різних частин мови. Щоб з цієї великої кількості мовного матеріалу виокремити образи, що вибудовують цілісний концепт, ми групуємо дібрані

лексеми в лексико-семантичні класи (далі ЛСК), адже тільки в комплексі вони надають концепту образності. Тут ми опираємося на думку А. Б. Соломоника, що образ репрезентує цілий клас речей чи явищ, тобто об'ємну частину дійсності [10, с. 50]. Образний компонент концепту так само значущий, як і поняттєвий чи асоціативно-вербальний, бо він виступає безпосереднім „свідком” численних образно-сміслових трансформацій, що відбуваються у свідомості авторів і в культурі в цілому при розвитку культурного феномену джентльменства.

Найчастішими ЛСК іменників, ужитими авторами, виявилися класи: „люди” (482 випадки вживань), „стосунки / спілкування” (468), „почуття / емоції” (450), „шлюб / сім'я” (311), „час / вік” (209), „дія / процес” (194), „титуловані особи вищого класу” (191) і „дім / маєток” (181). Серед частотних ЛСК дієслів зазначаємо ті, що виражають „буття” (993 вживання у творах), „спілкування” (583), „стосунки” (465), „фізичну дію” (442) і „рух / пересування” (414). Найбільш вживаними ЛСК прикметників є: „опис емоцій” (306 вживань), „позитивна оцінка” (289), „вікові ознаки” (235), „опис параметрів” (219) і „опис дії, виконаної над об'єктом” (206). Окрім кількісних даних частот вживання ЛСК іменників, дієслів і прикметників, використовуємо статистичні методи розрахунку критерію χ^2 та визначення коефіцієнта взаємної спряженості (описані В. В. Левицьким [6]), що виявляють ЛСК, емпірична частота вживання яких перевищує теоретично очікувану, отже, такі класи мають чіткий селективний характер вживання. Підрахунки здійснюються окремо для речення, що вміщує лексему „gentleman” (ядерне речення), і речень, що передують і йдуть за ядерним (периферійні речення). ЛСК іменників, що вибірково вживаються авторами в реченні з лексемою „gentleman”, репрезентують образи, що визначилися нами на основі асоціативного аналізу, і підтверджують достовірність отриманих результатів. Отже, в ядерних реченнях домінують іменники на позначення „титулованих осіб вищого класу” ($\chi^2 = 5,03$; $K = 0,03$), „зовнішності / одягу” ($\chi^2 = 5,53$; $K = 0,03$), „місцевості / околиць” ($\chi^2 = 4,08$; $K = 0,03$), „часу / віку” ($\chi^2 = 5,29$; $K = 0,03$). У периферійних реченнях проявляються іменники, що означають „людей” ($\chi^2 = 4,46$; $K = 0,03$). Для дієслів характерні ЛСК „буття” ($\chi^2 = 5,83$; $K = 0,03$), „володіння / втрати володіння” ($\chi^2 = 27,61$; $K = 0,07$), „процесу /

зміни” ($\chi^2 = 3,93$; $K = 0,03$), „фізіологічної дії / стану” ($\chi^2 = 10,00$; $K = 0,05$) у найближчому оточенні номінативної лексеми концепту; ЛСК „відчуття / емоції” ($\chi^2 = 8,23$; $K = 0,04$), „надбання” ($\chi^2 = 6,53$; $K = 0,04$) і „початок / кінець дії” ($\chi^2 = 29,66$; $K = 0,08$) у периферійному текстовому просторі від „gentleman”. Прикметники, що описують джентльмена, в центральному реченні акцентують увагу на його „вікових ознаках” ($\chi^2 = 181,12$; $K = 0,29$), проте в периферійних реченнях спостерігаємо детальніші оцінні характеристики джентльменства: прикметники „позитивної оцінки” ($\chi^2 = 6,70$; $K = 0,06$), „негативної оцінки” ($\chi^2 = 8,28$; $K = 0,06$), „опису дії, виконаної над об’єктом” ($\chi^2 = 12,47$; $K = 0,08$). Виявлені превалюючі ЛСК дозволяють окреслити образні елементи концепту „джентльменство” у XVIII століття. По-перше, образ людини, що володіє титулом, яка, відповідно до свого статусу, має належний зовнішній вигляд і вік якої відіграє велике значення (іменники „титулованих осіб вищого класу”, „зовнішності / одягу”, „часу / віку”, прикметники „вікових ознак”). По-друге, образ мандрівника характерний для джентльмена XVIII століття, який значну частину свого життя проводив у подорожах (іменники „місцевості / околиць”, дієслова „процесу / зміни”). По-третє, образ матеріально незалежної людини, що виражають переважно дієслова „надбання”, „володіння / втрати володіння”, „початок / кінець дії”. По-четверте, образ людини, що переживає певні емоції, який репрезентують іменники „відчуття / емоції”, „фізіологічної дії / стану”. Оцінні характеристики джентльменству дають прикметники як „позитивної”, так і „негативної” оцінки.

Проаналізувавши поняттєву, асоціативно-вербальну та образну ознаки концепту, помічаємо, що не всі семи лексеми „gentleman”, зазначені в словникових статтях, відображаються при фактичній реалізації концепту „джентльменство” в художніх текстах. Тільки п’ять сем (знатне походження, високий соціальний стан, матеріальна забезпеченність, участь у державницьких справах, ввічливість / гарні манери) входять до поняттєвих ознак концепту в досліджуваних творах. Низка ознак накладаються одні на одних, а інші розкривають індивідуально-авторське трактування цього культурного явища.

Висновки. У запропонованому дослідженні було продемонстровано, що культурний концепт є своєрідною когнітивною мат-

рицею, системою ознак, які стосуються усвідомленого фрагмента дійсності. Ця система включає ознаки трьох типів: поняттєві, асоціативно-вербальні й образні. Перші відтворюються в словникових дефініціях, другі визначаються за номінативною щільністю й асоціативними зв'язками імені концепту та слів-консоціатів, треті проявляються в інтерпретаційному об'єднанні ЛСК консоціатів. Усі вище зазначені ознаки набувають частотного вираження, що уможливило поетапне використання статистичних прийомів – від найпростіших підрахунків уживаності до складних мультипараметричних методів. При цьому поняттєві, образні й асоціативно-вербальні ознаки реалізованих у тексті концептів частково накладаються одні на одних, проте є різними вимірами концептів.

Перспективним видається подальше дослідження моделей комбінаторики лексеми „gentleman” у творах XIX-XX століть для виявлення еволюції чи інволюції культурного концепту „джентльменство”.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
2. Воркачев С. Г. Концепт счастья в английском языке: значимостная составляющая С. Г. Воркачев // Массовая культура на рубеже 20-21 веков: Человек и его дискурс: сборник научных трудов / под ред. Ю. А. Сорокина, М. Р. Желтухиной. ИЯ РАН. – М. : Азбукоаник, 2003. – С.263–275.
3. Залевская А. А. Информационный тезаурус человека как база речемыслительной деятельности / А. А.Залевская // Исследование речевого мышления в психолингвистике. – М. : Радуга, 1985. – С.150–171.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Красных В. В. „Свой” среди „своих”: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
6. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики: учеб. пособие / В. В. Левицкий. – Черновцы : ЧГУ, 1989.– 156 с.

7. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению похода / С. Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск: Изд-во Помор. ун-та, 1997. – Вып.1. – С.11–35.
8. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А.Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – 212 с.
9. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И.А.Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
10. Соломоник А. Б. Язык как знаковая система. / А. Б.Соломоник Изд. 2-е. – М. : Книжный дом „ЛИБРИКОМ”, 2010. – 224 с.
11. Шайкевич А. Я. Распределение слов в тексте и выделение семантических полей / А. Я. Шайкевич // Иностранные языки в высшей школе. — М.: Росвузиздат, 1963. – Вып.2. – С. 14–26.
12. Altmann G. The nature of linguistic units / G. Altmann // Journal of Quantitative Linguistics. – Ludenscheid, 1996. – № 3. – P. 1–7.
13. Defoe D. Robinson Crusoe [Electronic resource] / Daniel Defoe. – Access mode : <http://defoed.thefreelibrary.com/> Robinson Crusoe.
14. Radcliffe A. The Mysteries of Udolpho [Electronic resource] / Ann Radcliffe. – Access mode: <http://radcliffa.thefreelibrary.com/> The Mysteries of Udolpho.
15. Tylor R. Algerine Captive or the Life and Adventures of Doctor Updike Underhill [Electronic resource] / Royall Tylor. – Access mode: <http://tylorr.thefreelibrary.com/> Algerine Captive.

*Світлана Жаботинська
(Черкаси)*

МОВНІ ЗНАКИ ЯК КОНСТРУКТИ

Анотація. Висвітлена проблема когнітивних засад мовних знаків. Висувається гіпотеза, за якою значення і форма мовних одиниць зумовлені дією таких взаємопов'язаних ментальних операцій, як конструювання та мапування. Надамо визначення цих операцій, запропоновані у когнітивній науці, та демонструємо їх прояв у різних мовних даних.

Ключові слова: *когнітивна лінгвістика, конструювання, мапування, мовний знак, значення, внутрішні форма, зовнішня форма.*